

D'ARQUEOLOGIA CISTERCENCA. A PROPÒSIT DEL SUPOSAT VISIGOTISME D'ALGUNES PECES DEL MONESTIR DE POBLET

Josep Maria MACIAS i SOLÉ
Joan MENCHON i BES
Andreu MUÑOZ i MELGAR

INTRODUCCIÓ

L'any 1964 la revista *Analecta Monserratensia* en el seu número X va publicar el segon volum de la "Miscel·lània Homenatge a Anselm M. Albareda". Entre els estudis hi ha un article consagrat a les "restes pre-cistercenques" del monestir de Poblet, de la ploma de Josep Vives i Miret i Dom Guiu M. Gibert.¹

L'assaig defensa que el monestir de Santa Maria de Poblet es troba en un lloc on en època romana hi havia una important vil·la, una *mansio* de la via *Tarraco-Ilerda-Caesaraugusta*; i durant el període visigot un establiment que perduraria posteriorment amb elements suposadament mossàrabs.

Els arguments que porten a defensar aquestes idees són bàsicament l'estudi de les restes arquitectòniques de la part més antiga de Poblet, just a la zona entre la capella de Sant Esteve i la Torre d'Armes, a més d'una sèrie

1. VIVES i MIRET, Josep; GIBERT, Guiu M.: "Restes pre-cistercenques a Poblet". *Analecta Monserratensia* X "Miscel·lània Homenatge a Anselm M. Albareda" II, 1964, pàg. 191-202. A la biblioteca del monestir de Santes Creus, on es conserva el llegat del senyor Vives i Miret, també hi ha versions del manuscrit original, amb el títol "Notícia del Poblet pre-cistercenc", signat el maig de 1962, de disset folis mecanografiats.

d'observacions sobre un suposat *opus testaceum* que es pren com a romà i diferents peces arqueològiques que, segons els autors, són procedents “de troballes entre el runam del propi monument”. S'identifiquen com a visigòtics: dos capitells, un fragment de marbre esculpturat i la figura d'un orant o guerrer.

Quant a les restes arquitectòniques, se suposa que la vella nau de la infermeria coneguda amb el nom de Joc de Pilota, recinte I del plànol de Vives i Gibert, seria part de la suposada vil·la; per “les seves dimensions, el seu aparell constructiu i la gruixària i l'elevació dels murs ens sembla que ho delaten, a banda de la presència de restes de ceràmica típica (fragments de «*tegulae*», àmfores i «*doliae*») localitzada per l'exterior” (sic).

L'existència de ceràmiques d'època romana a Poblet, que en principi seria un indicatiu ben significatiu, resta pràcticament en quarantena perquè, versemblantment, es tracta de materials arqueològics romans procedents de la Granja Mitjana, on cal localitzar una vil·la, de la qual als anys trenta Eduard Toda va donar notícia.²

Respecte als materials suposadament visigòtics, s'esmenta un fragment de marbre decorat, la filiació del qual és versemblant. Tot i la seva procedència, descobert el 1951 “entre el runam exterior de la Torre de les Armes” no hi ha més elements arqueològics—estratigrafia—que ens permetin defensar la seva veritable filiació pobletana, encara que el lloc de la troballa és força significatiu.

Vives i Gibert daten en l'època tardo-romana i visigoda les altres tres estances, II, III i IV del seu plànol: cripta de la capella de Sant Esteve, subestructures de la Torre de les Armes i construcció adjacent annexa al pou, possiblement relacionable amb les conduccions hidràuliques del monestir. La sala V del plànol, sota les cambres reials, i els seus finestralls es daten cap al segle X sense donar una argumentació sòlida.

L'observació directa de les estructures de la zona de la Torre de les Armes i de la capella de Sant Esteve, tot i que té força complexitat arquitectònica, no dóna elements que facin pensar en una cronologia romana, visigoda o mossàrab. D'altra banda, la localització d'un suposat *opus testaceum*, en realitat un *signinum* no implica forçosament la seva romanitat

2. TODA, Eduard: “Poblet pre-cristià”. *Butlletí Arqueològic* III època, vol. V núm 3, juliol-agost-setembre de 1935, pàg. 89. Per la notícia que dóna l'autor, del jaciment en procedeixen materials prehistòrics, ceràmica campaniana i terrissa ibèrica i ceràmica imperial, havent-se detectat “restes de construccions, algunes amb trespol de mosaic i sepultures en forma de caixa de lloses”. *Vid* també ALTISENT, Agustí: *Història de Poblet*. Poblet 1974, pàg. 25.

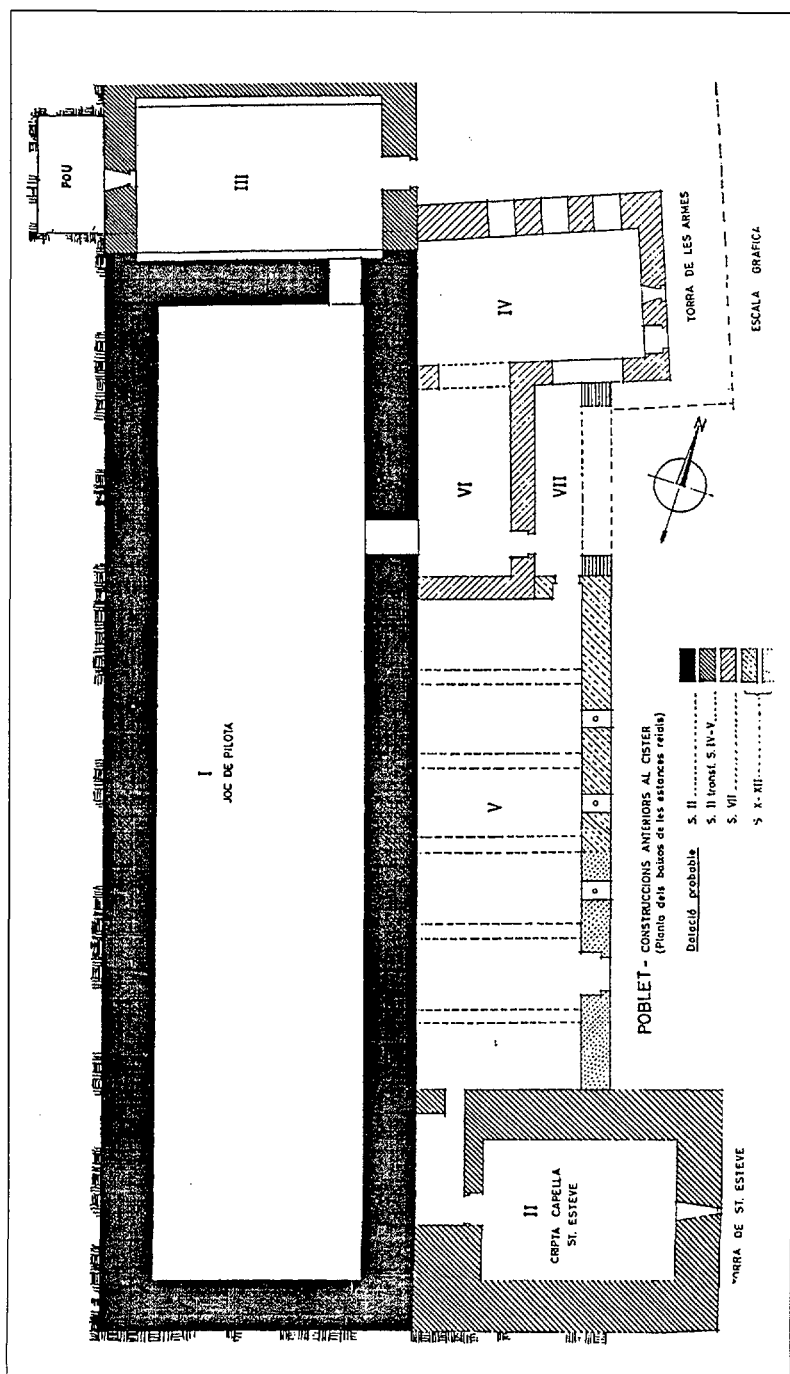

Fig. 1. Planta de la zona de la capella de Sant Esteve i Torre de les Armes, publicada per Vives i Gibert, on se situen les estances esmentades en el text i les suposades fases cronològiques

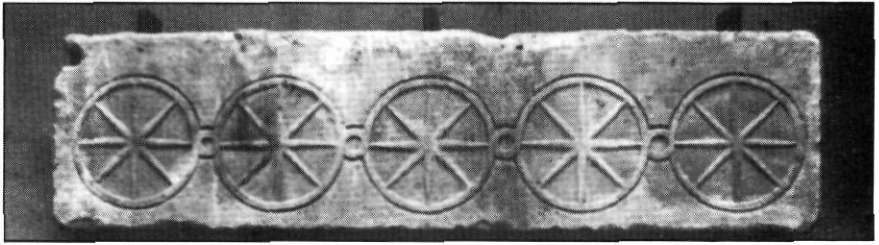

Fig. 2. Fotografia del frontal de sarcòfag

ni la de les estructures que se li relacionen, ja que és un tipus de paviment utilitzat també en època medieval.³

Tal vegada caldria relacionar algunes d'aquestes estructures, especialment l'estança adjacent al pou (III) i les pròximes, amb el sistema de drenatge del cenobi. Quant a la cripta de la capella de Sant Esteve (s. XII), resta clar el seu caràcter plenament medieval i la unitat constructiva amb aquesta.⁴ De tota manera la interpretació d'aquestes estructures medievals, per alguns autors preses com el primitiu claustre de Poblet, s'ha de realitzar en base a un estudi arqueològic exhaustiu.⁵

En el seu moment, tot i que l'article va ser aplaudit i aprovat per alguns investigadors⁶, altres, com és el cas del P. Altisent, han mostrat el seu desacord⁷. Amb tot hem de fer un esment: algunes de les peces que Vives i Gibert prenen com visigodes, són perfectament datables en aquest període històric.⁸

Durant una visita d'estudi realitzada a Poblet a final del 1993, vam poder inspeccionar gairebé totes les peces escultòriques que Vives i Gibert

3. TED'A: "Intervenció arqueològica del Ted'a en l'església de Sant Miquel del Pla". *Reial Germandat de Jesús Natzarè. Setmana Santa 1990*. Tarragona, pàg. 26-33.

4. Cfr ALTISENT, Agustí: *op. cit.* pàg. 153-177.

5. BASSEGODA, Joan: *Història de la restauració de Poblet. Destrucció i reconstrucció de Poblet*. Poblet 1983, pàg. 220-221, 237.

6. MASOLIVER, Alexandre: ressenya en el *Boletín Arqueológico* Època IV, anys LXIV-LXV fascicles 85-92, gener 1964-desembre 1965 (1967) pàg. 117-118.

7. ALTISENT, Agustí: *op. cit.* pàg. 25 nota 11 diu: "Quant a la hipòtesi de Vives-Gibert, *Restes precistercenques*, segons la qual hi havia una part de les construccions de l'interior del monestir pertanyents a les èpoques de dominació romana i visigòtica, ens sembla del tot improbable".

8. Es tracta de tres peces, una d'aquestes tan sols coneguda per una fotografia que publiquen Vives i Gibert. La primera és un capitell de pedra sorrenca decorat amb unes volutes toscament tallades i unides a un únic caulicle incís. El segon és un capitell de tipus corinti de dues corones de fulles d'acant i sense volutes. La tercera és una placa de marbre amb una esvelta palmera cisellada dins un requadre. *Vid.* MUÑOZ, Andreu; MACIAS, Josep Maria; MENCHON, Joan J.: "Nuevos elementos decorados de arquitectura hispano visigoda en la provincia de Tarragona". *Archivo Español de Arqueología*, Madrid, CSIC (en premsa).

Fig. 3. Detall de la decoració del sarcòfag

van utilitzar en el seu article, i així es va palesar el visigotisme d'algunes d'aquestes, i a un temps el medievalisme clar d'altres dues, les quals passem tot seguit a ressenyar. Agraïm a la comunitat cistercenca del monestir, en especial al pare abat Dom Maur Esteva, al P. Benet Farré i fra Jesús M. Olivé les facilitats brindades per a l'estudi d'aquests elements arqueològics. També donem les gràcies a Mn. Antoni Martínez i a la Dra. Cristina Godoy pels comentaris i les observacions realitzats sobre aquestes peces i les ementades per Vives i Gibert.

PEÇA NÚM. 1

Es tracta d'un frontal de sarcòfag, de pedra sorrenca groguenca. Les mides són: llargada de 189 cm, alçada de 48 cm i gruix conservat entre 13 cm i 18 cm.

La decoració es compon per un fris de cinc estrelles de vuit puntes dins un entrellaçament de marcat regust clàssic. S'ha cisellat en baix relleu i l'observació detallada de la cara decorada ens mostra l'ús de tallant i

9. BÉSSAC, Jean-Claude: "L'outillage traditionnel du tailleur de pierre de l'antiquité à nous jours". *Révue Archéologie Narbonnaise* Suppl. 14, París 1986. SOLÉ, X.; MENCHON, J.: "Técnicas de talla en las estelas funerarias de época medieval en Catalunya". *Hilarri Buruzko Nazioarteko IV Kongresua/ IV Congreso Internacional sobre la estela funeraria/IV Congrès International sur la stèle funéraire*, Donostia 1991, Sant Sebastià 1994, pàg. 515-536.

escarpra.⁹ Vives i Gibert ens diuen que la tradició de la casa li atribuïa una funció o un aprofitament com a font o abeurador.

Poblet té un important conjunt de sarcòfags datables entre els segles XII i XIV, tal i com ha palesat el professor Cabestany, el qual va estudiar més de quaranta exponents.¹⁰ Són peces sense decorar, amb una ornamentació preheràldica o heràldica senzilla, però s'hi troben ja algunes inscripcions. És en aquest context on situem el sarcòfag que ara comentem.

D'aquesta manera el dataríem entre els segles XII i XIII, i trobem paral·lels en el romànic català. Així tenim decoració d'estels dins cercles, a la pica baptismal de l'església de Sant Jaume dels Domenys¹¹, hexafòlies dins cercles al fragment d'imposta o sarcòfag de Santa Maria del Grau¹² i al sarcòfag de Sant Pere de Monistrol¹³, els de Sant Sebastià de la Clua d'Aguilar o Basella, datats al segle XIII¹⁴ i, en especial, quant a la riquesa decorativa i l'ús d'estels de vuit puntes, el sarcòfag de la façana de Sant Feliu de Girona, datat epigràficament el 1214.¹⁵

PEÇA NÚM. 2

Es tracta d'un bloc de pedra sorrenca, hemisfèric d'uns 40 cm d'alçada per 25 d'amplada i un gruix màxim de 14 cm. Possiblement aprofita una peça més antiga, car en la part posterior s'observa un relleu amb una decoració d'entrellaçament a la manera de treball de cistell en relleu pla. La cara decorada ens mostra una figura humana dempeus, amb la cara de front, el braç dret aixecat amb la mà contrapalmellada i els dits estesos, el braç esquerre amb la mà sobre el ventre i els dits junts. La tècnica del treball ha consistit en reenfonar el cap en la pedra, cisellat en mig relleu, tot marcant els ulls, el nas, la boca oberta, el cabell i la barba; mentre que el cos i els braços s'han perfilat en un relleu més pla, fins i tot els dits de la mà esquerra són incisos.

La peça ha estat interpretada per Vives i Gibert com la representació d'un orant o un guerrer, i es data en època visigoda. Ara bé: les característiques tècniques i la iconografia ens fan pensar que és medieval, tot i que

10. CABESTANY, Joan F.: "Els enterraments amb sarcòfag del monestir de Poblet (segles XII a XIV)". *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*. "Acta/Mediaevalia" annex I. Barcelona 1982 pàg. 203-219.

11. *Catalunya Romànica* vol. XIX "El Penedès. Anoia", pàg. 257-258.

12. *Catalunya Romànica* vol. XI "El Bages", pàg. 246.

13. *Catalunya Romànica* vol. XI "El Bages", pàg. 258.

14. *Catalunya Romànica* vol. VI "Alt Urgell. Andorra", pàg. 164.

15. *Catalunya Romànica* vol. V "Gironès. La Selva. Pla de l'Estany", pàg. 148.

Fig. 4. Cara principal de l'estela funerària

aprofita una peça anterior.¹⁶ Així, en aquest estil, tot i que més ben elaborat, tenen la decoració dels capitells del claustre de la catedral de Tarragona, del segle XIII¹⁷, i quant als acabats i la tècnica de treball del cabell i les fàcies, per exemple, el capitell 1 de la Casa de la Canonja de Girona, de final del segle XII i principi del segle XIII.¹⁸

16. Per exemple, comparem aquesta peça amb les decoracions de Quintanilla de las Viñas. *Vid.* PALOL, Pedro de: *Arte hispánico de la época visigoda*. Barcelona, Polígrafa 1968.

17. CAMPS i SORIA, Jordi: *El claustre de la Catedral de Tarragona: escultura de l'ala meridional*. Barcelona 1988. *El final del Romànic en Catalunya*. Madrid, Historia 16 "Cuadernos de Arte Español" 1991.

18. *Catalunya Romànica* vol. XXIII, "Museu d'Art de Girona. Tresor de la Catedral de Girona. Museu Diocesà d'Urgell. Museu Frederic Marès", pàg. 34-35.

Fig. 5. Cara posterior de l'estela funerària

Quant al tema de l'orant, es documenta en l'art romànic, com els casos de Sant Quirze de Pedret¹⁹, la pila baptismal de Sant Jaume dels Domenys, dels segles XII-XIII, per posar un exemple proper²⁰ o en el bloc esculturat procedent de l'església de Sant Bartomeu de Pugis (la Noguera)²¹.

D'altra banda, és un motiu decoratiu en el món funerari medieval. Ens referim al cas de les esteles i laudes funeràries. Un exemple, encara que hom

19. *Catalunya Romànica* vol. XXII, "Museu Episcopal de Vic, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona", pàg. 350-356.

20. *Catalunya Romànica* vol. XIX, "El Penedès. Anoia", pàg. 257-258.

21. *Catalunya Romànica* vol. XVII, "La Noguera", pàg. 361-362.

Fig. 6. Lateral de l'estela funerària on podem apreciar la decoració anterior de la peça, a la manera d'entrellaçament o treball de cistell

l'ha datat en època romana, tot i que segurament és medieval, és el de Viniegra de Abajo (la Rioja) i simbolitza la figura del difunt de forma impersonal, tot materialitzant expectatives de vida eterna o heroica²².

A Navarra i Euskadi tenim diferents paral·lels d'esteles amb figuracions humanes²³, entre aquestes el que podem identificar com orants: estela de Lizarraga, al museu de San Telmo de Donostia²⁴; estela d'Igal, a Navarra²⁵. A Sant Pere de Miraver (Solsonès) es conserven també unes laudes amb una decoració d'aquest tipus²⁶.

22. ESPINOSA, Urbano: "Antiguas estelas discoideas de La Rioja". *Berceo* núm. 108-109, 1985, pàg. 81-94. MARCO, Francisco: "Nuevas estelas discoideas en La Rioja (Navarra)". *Hil Harriak, Actes du colloque international sur la stèle discoïdale 1982*, Baiona 1984, pàg. 179-189.

23. ZUBIAUR, Francisco J.: "Representación humana en las estelas discoideas de Navarra (España)". *Hil Harriak, Actes du colloque international sur la stèle discoïdale 1982*, Baiona 1984, pàg. 117-122.

24. MANSO DE ZÚÑIGA, Gonzalo: *Museo de San Telmo*. Sant Sebastià 1976, pàg. 259 i OLAIZAOLA, Andrés: *San Telmo museoa: hilarrien katalogoa/Catálogo de estelas*. Sant Sebastià 1991, pàg. 44.

25. LÓPEZ SELLES, Tomás *et alii*: "Piedras familiares y piedras de tumbas de Navarra". *Cuadernos de Emografía y Emología de Navarra*, núm. 41-42, 1983, 223-356. *Vid.* també UKAR, Jesús: "Ayer y hoy de la estela discoidea en Navarra". *Cuadernos de Emología y Emografía de Navarra*, núm 64, juliol-desembre 1994, núm. 64, especialment pàg. 446-453. A la pàg. 447 mostra una estela amb una figura humana amb una posició força similar a la peça de Poblet. Es troba al museu etnogràfic de Berriopalo.

Fig. 7. Detall de la cara de l'estela funerària

D'aquesta manera, podem suposar que la peça es pot identificar amb una estela funerària datable en època romànica o amb regust d'aquest estil. Sobta, però, una decoració antropomorfa d'aquesta cronologia, segles XII-XIII o un xic posterior, en un monestir cistercenc. Ens hem de plantejar, però, que pot procedir d'un altre lloc, com succeix amb algunes peces conservades en o del monestir, arribades o desplaçades durant l'exclaustració. D'altra banda, es pot pendre com una senyalització funerària de l'enterrament d'un laic o un familiar, d'acord amb l'ús, i més quan sabem que a Poblet s'enterraven no tan sols els seus religiosos, sinó també nobles, menestrals, etc. relacionats amb el cenobi.²⁷

26. *Catalunya Romànica* vol. III "Solsonès. Aran", pàg. 224.

CONSIDERACIONS FINALS

Amb aquest breu estudi hem mostrat el caràcter medieval de dues suposades peces visigodes conservades en el monestir de Poblet. La definició d'ambdues —un sarcòfag i una estela— enriqueixen la panoràmica del món funerari del monestir de Poblet.

Amb tot, hi ha algunes peces esmentades per Vives i Gibert que, com ja hem comentat, són datables en l'època visigoda, tot i que la seva procedència pot ser exterior al monestir. En el cas d'un origen pobletà, el fet plantejaria una sèrie d'interrogants sobre antecedents pre-cistercencs.

Coneixem la idea recollida per Finestres, que esmenta la fundació del monestir en una zona d'ermítica. A la carta de població de Vimbodí (1151) hi ha l'afrontació de les ermites²⁸, que, per Fort i Cogul²⁹, coincideix amb les de la donació de Vimbodí a Poblet (1172); de manera que el terme del cenobi i les ermites serien el mateix.³⁰

Malaguanyadament el registre arqueològic no ens ha fornint de moment cap dada que ens permeti de forma clara poder establir un precedent romà o visigot al lloc on després es bastí el monestir de Poblet.³¹ Tan sols la torre de Castellfollit, versemblantment de l'època alt-medieval, ens mostra, de moment, una ocupació prèvia a la fundació de Poblet.³²

POST SCRIPTUM

El mes de juny de 1995, el Servei d'Arqueologia va encarregar a l'empresa Codex SCCL-Arqueologia i Patrimoni el seguiment arqueològic a la nau del Joc de Pilota. L'actuació va permetre documentar l'*opus testaceum* esmentat per Vives i Gibert. Realment, tal i com suposàvem, és un *opus signinum* datable al s. XII. Sota seu tan sols es van documentar els nivells constructius medievals sense que existeixi, ara per ara, cap evidència d'època romana o visigoda.

27. CABESTANY, Joan F.: *op.cit.*

28. ALTISENT, Agustí (Editor): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Vol. I anys 960-1177. Barcelona 1993 doc. 143.

29. FORT COGUL, Eufemiano: "El eremitismo en la archidiócesis tarraconense". *España Eremítica (IV semana de estudios monásticos, Leyre 1963)*. Pamplona 1970 pàg. 79-139.

30. ALTISENT, Agustí: *op. cit.* en la nota 28, doc. 436.

31. A l'excavació del *cubar* del monestir, realitzada entre el 1994 i el 1995 per l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni tan sols es va exhumar un element anterior a la construcció del monestir, un fragment de *tegula* romana. Així doncs, es fa difícil, de moment, pensar en un precedent romà just sota el monestir.

32. CARRERAS, Antoni: "La torre de guaita de Castellfollit (Serra de Prades). Notes arqueològiques i planimetria" *Butlletí Arqueològic* època V, núm. 3, 1981, pàg. 65-99.